

16 oktober 2017

Prof. Dr. Niek Schuman

'De koninkrijksrede van Mattheüs 13'

Inleiding en overzicht van de hoofdpunten

[→ 'K.' = Koninkrijk, al dan niet + 'K. der hemelen' of 'K. Gods'.]

[→ 'EvMt.' = Evangelie naar Mattheüs.]

Het overkoepelend thema van heel deze serie in Cursus B: '*Het mysterie van het Koninkrijk in gelijkenissen van Mattheüs*'. Inderdaad, er zit onmiskenbaar een mysterieus aspect aan de vele uitspraken over K. in het EvMt. (minstens 45 keer, in verschillende samenstelling, meer dan bij de overige evangelisten). Het meest intrigerend lijkt de vraag: verwijst 'K. Gods/K. der hemelen' naar een grootheid *in tijd en ruimte*, resp. in de geschiedenis, of/en allereerst, mogelijk uitsluitend zelfs, naar *een ijkpunt* als norm van een levenshouding en -inrichting?

Dit lijkt al een hoofdvraag geweest te zijn voor de gemeenschap die achter de naam 'Mattheüs' schuilgaat. Onwaarschijnlijk is de identificatie van Mattheüs de tollenaar (EvMt. 10:3) met de auteur van het EvMt. Vrij algemeen denkt men tegenwoordig aan een lid (voorganger?) van een joods-christelijke gemeenschap in Palestina of Syrië. Kenmerkend zijn de ex- en impliciete verwijzingen naar de Tenach, resp. de discussies met joodse tradities uit de 1^e eeuw na Christus. In het spoor van het begrip 'K.' komen we beide kenmerken meermalen tegen: sterke verwantschap en scherpe kritiek.

- A. Het evangelie naar Mattheüs: bronnen en structuren.

Om het EvMt. te 'plaatsen' en langs die weg al het een en ander op het spoor te komen van het begrip 'K.' daarin, geef ik eerst een korte schets van de bronnen van dit eerste evangelie en van een paar opvallende structuren in de opbouw ervan. Langs die weg krijgen we diverse gegevens in handen om het 'eigene' (*proprium*) van het EvMt. als geheel te ontdekken – zoals Marcus, Lucas en Johannes met hún keuzes en wijze van componeren hun eigen accenten leggen – en daarmee ook van het begrip 'K.' in het EvMt.: een *proprium* bij uitstek!

- B. Koninkrijk en koninkrijksrede (Mt. 13)

Daarna 'zoomen' we in op 'K.' in EvMt., meer in het bijzonder aan de hand van Mt. 13, de 'Koninkrijksrede', waarin het woord precies 12 keer voorkomt.

- C. 'Koninkrijk Gods' als verbeelding en spirituele grootheid

'De onzienlijke wereld is de wereld die 'van verbeelding' is en die gekleed gaat in onze taal; we komen haar in onze taal tegen, ze is 'van taal' (H.M. Kuitert). Hij wijdt een hoofdstuk aan 'Het koninkrijk Gods: verbeelding als ontwerp'. Dit is verwant met wat Fr. Lenoir bedoelt, als hij stelt dat Jezus' prediking van het 'K.' allerlei grenzen en begrenzingsen doorbreekt en overstijgt. In die richting gaan ook opmerkingen van Fik Meijer in zijn boek over Flavius Josephus.

Ad A. Het evangelie naar Mattheüs: bronnen en structuren.

1. De auteur(s) Mattheüs beschikte(n) minstens over drie bronnen:

- Bron I: *Marcus*, ca. 70 n.Chr. (Rome). Mogelijk lag dááaraan een (onbekend) 'oerevangelie' ten grondslag, een verzameling uitspraken en handelingen van Jezus, en dat dan al in een

bewuste compositie. Dit is dus zeker het geval bij het McEv.: kort en bondig, getypeerd door '(en) terstond...': er zit vaart in.

- Bron II: gebaseerd op een collectie uitspraken van Jezus ('Logia-bron'). Het evangelie van *Lucas* (Syrië?) gebruikte zowel Marcus als deze Bron II.
- Bron III: alleen gebruikt door *Mattheüs* (naast Marcus en Bron II), gebaseerd op (mondeling?) verhalen en woorden (Syrië? Palestina?). Al dan niet identiek met *Mattheüs' proprium* in compositie en thematiek. Voorbeelden hiervan bij A 2, zie onder. Ontstaanstijd Mt. (en Lc.): ca. 80 à 90 nChr.

2. Structuren in EvMt.; het 'proprium':

- In uitspraken en verhalen gebruikt Mt. vaak een 'drieslag' en een 'vijfslag'.
→ *Drieslag* bijv. in begin van het 'Onze Vader' (6:9-13, zó alleen bij Mt.): 'Uw naam, uw koninkrijk, uw wil'. [In de 'Didachè', 2e E./Syrië, afgesloten met een doxologie in volgorde 'koninkrijk, kracht, heerlijkheid', Mt. 6:13b in een aantal handschriften. Is ook bij ons ingeburgerd geraakt.]
Drieslag ook in Mt. 4:23 en 9:35: onderrichten, *verkondigen*, genezen. Let op het 'plus' in 9:35: dáárop volgen roeping en uitzending, om de drie taken over te nemen. Hart van het verkondigen is 'het evangelie van het *Koninkrijk*'.
→ *Vijfslag* (als vijfdelige Torah): vijf grote redes, steeds afgesloten met 'En het geschiedde toen Jezus deze woorden beëindigd had': (1) bergrede (Mt. 5-7); (2) uitzendingsrede (Mt. 10); (3) gelijkenissenrede (Mt. 13); (4) gemeenterede (Mt. 18); (5) voleindingsrede (Mt. 24-25). *Laatste* afsluiting: 'En het geschiedde toen Jezus *al* deze woorden beëindigd had'.
Daarna 'Passie' en Pasen als bezegeling!
- 'Correspondentie' tussen opening van de eerste en afsluiting van de laatste rede: 'K. der hemelen' enerzijds, 5:2 en 10; 'de Koning en K.' anderzijds (25: 31, 34, 40; daarna uitsluitend nog 'hij' etc.! Komt 19 maart hier aan de orde).
- Ook 'correspondentie' tussen de 2e en de 4^e rede: uitzending/gemeente. En: zij flankeren weer de centrale gelijkenissenrede, waarin 'koninkrijk' centraal staat.

Ad B. Koninkrijk en koninkrijksrede (Mt. 13)

1. 'K.' bij Johannes de Doper en bij Jezus

- Alleen bij Mt. is de kernboodschap van Johannes de Doper en Jezus de zelfde: 'Bekeert u, want het Koninkrijk der hemelen is nabijgekomen/genaderd' (NBG en NBV); zie Mt. 3:2 en 4:17. (Bij Mc. kort. Bij Lc.: uitvoerig over Johannes, m.n. aankondiging van zijn geboorte, met het lied van Zacharias, zijn preken etc. Bij Joh.Ev. weer geheel anders getint.)
- Op de achtergrond hiervan schemert de al langer bestaande hoop op een type koningschap in de lijn/trant van Salomo en David. Zie in dit verband Mt. 1: 6, waar het 'ritme' van de genealogie bij David doorbroken wordt met het extra 'David *de koning*'. Die hoop bleef (a) na de ballingschap leven, ook in periode van de priesterstaat; (b) ze bleef leven in psalmen als Pss. 93-100 over goddelijk koningschap; (c) ze moet sterk opgeleefd zijn in de periode van Herodes(sen), met zijn/hun goede relatie met de Julisch-Claudische keizers van Rome.
- De aankondiging van het 'K. der hemelen' zal op de een of andere wijze bij deze verwachtingen aansluiting hebben gevonden. Juist dus bij (de joodse) Mt.!

2. Kenmerk van het 'Evangelie van het K.'

- Zie al boven bij A 2. In de drieslag onderrichten-*verkondigen*-genezen staat de verkondiging (aankondiging) van het K. centraal, geflankeerd door woorden die richting wijzen ('onderrichten') en handelingen/daden die leven en samenleven mogelijk maken ('genezen').

- Al direct in de eerste grote rede (bergrede) krijgt dit een nadere invulling. Zie m.n. Mt. 6:33. Context: de zorgen van alle dag, voedsel, kleding etc. Die worden niet gebagatelliseerd, maar gecorrigeerd, in perspectief gezet: 'Zoekt eerst het K. (resp. 'K.Gods') en zijn gerechtigheid...'

N.B.: 'zijn gerechtigheid', nl. die van God! [Als het bij 'K.' zou horen, zou in het Grieks de uitgang van het woordje *autou* geweest zijn: *autès*.] Blijkbaar is bedoeld: 'gerechtigheid' als ordelijke, heilzame wijze van doen.

3. K. in de gelijkenissenrede Mt. 13

- Komt in totaal 12 keer voor in deze rede, als 1 – 3 + 3 – 1:

→ 'K. der hemelen' in vs. 11 (waarom zo 'in het geheim', zo mysterieus?); dan in vss. 24, 31, 33 (drie korte parabels) en vss. 44, 45, 47 (idem); vs. 51 (ben je een leerling geworden, dan niet meer mysterieus; cf. vs. 11).

→ 'K.' zonder meer: vss. 19, 38, 41; 'K. van hun Vader': vs. 43.

→ De eerste en vooral de laatste keer (vss. 11 en 51) zijn kritisch: een nieuw type 'schriftgeleerde', die nieuw en oud samenbrengt. Traditionele verbanden, genealogische en theologische, worden doorbroken in de context van de rede: zie voorafgaande passage, Mt. 12:46-50 (de echte 'verwanten'!) en aan het slot van de rede zelf, Mt. 13:53-58, het woord over een profeet die in zijn vaderstad niet erkend wordt.

4. Spanning tussen 'reeds' en 'nog niet'

Er blijft in de vele uitspraken over het 'K.', ook in het Ev.Mt. en niet het minst in de uitgebreide gelijkenissenrede van Mt. 13, een zekere spanning voelbaar – ook bij Jezus zelf? – tussen het 'reeds' en het 'nog niet' van het 'K.' Het is er, het krijgt in woord en teken gestalte in Jezus zelf, maar tegelijk zegt hij in de laatste woorden bij het brood en de wijn van het avondmaal: 'Vanaf vandaag zal ik niet meer van de vrucht van de wijnstok drinken, tot de dag komt dat ik er met jullie opnieuw van zal drinken in het 'K.' van mijn Vader', Mt. 26:29.

Ad C. 'Koninkrijk Gods' als verbeelding en spirituele grootheid

Tenslotte enkele citaten uit drie onderling nogal uiteenlopende boeken, resp. van een theoloog, een filosoof-religiewetenschapper en een 'oudheidkundige'

1. Harry M. Kuitert over 'K. Gods' als voorbeeld van verbeelding¹

Over 'de onzienlijke wereld van taal' (hij bedoelt dan: een wereld die 'van taal' is). Bekend is dat Kuitert dit consequent toepast op religie en religieus spreken.

"De onzienlijke wereld is de wereld die 'van verbeelding' is, en die gekleed gaat in onze taal; we komen haar in onze taal tegen, ze is 'van taal' (190).

Over de relatie religie en poëzie: "Zie hoe religie en poëzie ineens weer kunnen samenvallen: het zien van de onzienlijke wereld verbindt beide, het netwerk van betekenissen dat in de taal over de chaos wordt uitgebreid" (191).

In hoofdstuk 'Het koninkrijk Gods: verbeelding als ontwerp': "Het Koninkrijk Gods als toekomst is verbeelding die we het kleed van de religieuze verwachting hebben omgeslagen; wij lopen in onze eigen jas" (149).

Over het riskante van alle utopie: "Het visioen van het 'K. der hemelen' is van een voltage dat zij weerga niet heeft, maar wie van de aarde een hemel wil maken, maakt er een hel van" (152).

¹ H.M. Kuitert, Hetzelfde anders zien: Het christelijke geloof als verbeelding, Kampen 2005

2. Frédéric Lenoir over 'K. Gods' als subversieve boodschap²

In een paragraaf over 'De paradoxen van het koninkrijk':

"De beroemde Bergrede toont dat binnen dit koninkrijk alle waarden worden omgekeerd. De 'gelukkigen' zijn niet langer de sterken, de strengen, de rijken, de verzadigden, de machtigen. Integendeel, de armen en de laatsten zullen de eersten zijn..." (62).

"We staan hier voor een centraal thema van de christelijke spiritualiteit, in mijn ogen uniek in de religieuze geschiedenis. Jezus keert (...) alle heersende menselijke hiërarchie om die gebaseerd is op zichtbare kracht en succes..."(id.).

"Eigenlijk is de dood van Christus in overeenstemming met zijn boodschap: hij werpt de sociale rangorde omver (de eersten zullen de laatsten zijn)..."(257).

"Jezus keert niet alleen de figuur van de almachtige Messias volledig om, maar ook die van de aardse Messias: zijn koninkrijk is niet van deze wereld" (258).

3. Fik Meijer over 'K. Gods' als andersoortige politieke structuur³

Hij wijdt in zijn boek over Josephus een hoofdstuk aan de uitspraken van Jezus over het koninkrijk: 'Een koninkrijk op aarde' (233vv.) en accentueert hetzelfde als wat Lenoir schrijft, o.a. aan de hand van Jezus' woord tegen Pilatus: 'Mijn rijk is niet van deze wereld', Joh. 18:36 [m.i. een belangrijke 'ontwikkeling' uit de periode ca. 90 à 100 n.Chr., al weer anders dan bij Mt. en Lc.].

"Je krijgt de indruk dat de evangelisten ook niet wisten welke structuur het nieuwe koninkrijk moest krijgen. Ze legden Jezus daarom woorden in de mond die weinig verhelderend zijn. De enige tekst die echt iets prijsgeeft over de door Jezus beoogde samenleving, is de Bergrede"(240).

"De toehoorders herkennen zich in de verschillende categorieën die Jezus noemt. Zij realiseren zich dat ze in het koninkrijk van God welkom zijn" (id.).

² Fr. Lenoir, De filosofie van Christus (Parijs 2007), vert. Kampen 2008

³ F. Meijer, Jezus en de vijfde evangelist, Amsterdam 2015